

3. Блэр Т. Новая экономика требует новой системы образования // Высшее образование в России. - 2000. - № 2. - С.103-105.

4. Университетская автономия: кембриджский опыт и украинские реалии / Зеркало недели. - 2006. - № 9 (588) 11 марта. - С.14.

5. Бухарестская декларация этических ценностей и принципов высшего образования в Европе // Высшее образование сегодня. - 2005. - № 5. - С.15.

6. Згуровский М. Путь к обществу, основанному на знаниях / Зеркало недели. - 2006. - № 2(581) 21 января 2006. - С.14.

ББК 74.03.(4Укр)

Володимир БІЛЕЦЬКИЙ,

*доктор технічних наук, професор Донецького
національного технічного університету*

НАУКА І ОСВІТА В УКРАЇНІ-РУСІ

Дослідження проблеми витоків, традицій вітчизняної освітньої системи та науки особливо активізувалося після початку трансформаційних процесів в сучасній Україні в останнє десятиліття ХХ ст. [1, 2, 4-9, 10-13, 16-20, 22], хоча глибокі, навіть проривні статті були і раніше, скажімо О.Компан [14]. Разом з тим бракує узагальнюючих матеріалів, які, на нашу думку, повинні виконувати роль своєрідних віх на шляху самопізнання, самоусвідомлення народу, повернення його до джерел.

Мета цієї роботи – короткий огляд та узагальнюючий аналіз існуючого матеріалу з історії вітчизняної науки і освіти в давній Україні. Задачі, які ставить автор – визначення рівня, специфіки, векторів розвитку та факторів впливу на українську освіту і науку в стародавні часи.

1. Доба Великокняжої України-Русі

Україна має давні традиції освіти, витoki якої, безсумнівно, сягають Великокняжої України-Русі [1, 3, 5, 16, 19, 20].

Ціннісні ідеї освіченості були викладені, зокрема, ще Костянтином Філософом у його “Прогласії” (IX ст.) – творі, який був написаний, очевидно, до 869 р. [19, 22]. Констатація вартісності, доленості для народу писемності, книг як основи освіти подані у Костянтина Філософа образно і у влучному порівнянні [19, 22]:

“Так, як без світла не буває радості

для ока, що жадає світ побачити,
бо ж все прекрасне є назавжди видиме,
так і душа, не знаючи писемности,
не відає про суть Закону Божого...”

А також:

“Хоч знав би ти всі мови, та без книжки,
прийдеш лиш до немічності їхньої.
Тому своєю притчею підтверджую,
В малих словах великий зміст ховаючи:
Народи без книжок є ніби големи...”

Слід однак зауважити, що на сьогодні проблема писемності у східних слов'ян до Кирила і Мефодія, їх освіченості, розвитку культури ще залишається недостатньо дослідженою. Відомі піктографічні знаки типу “черти” та “рези”, можливо, не вичерпують наявність альтернативних носіїв інформації (протокирилиця тощо). Цілком слушним, на нашу думку, є зауваження В.Фрис стосовно необхідності пошуку коренів швидкого сприйняття в Русі-Україні європейського кириличного письма (за підрахунками Б.Сапунова у XI ст. в містах Русі було до 5% писемного населення). Можливо, простежений феномен пояснюється тим, що по суті це не було відкриттям для місцевого населення, а тільки новим різновидом письма, як способу передачі інформації [24]. Відомий київський дослідник О.Коновець також підкреслює надзвичайну (унікальну) розвиненість культурно-етнографічної спадщини українців (культ язичництва богів, система обрядів тощо) як однієї з похідних індоєвропейської культури [25]. Все це можуть бути ланки одного ланцюга нашої “докиївської” і “старокиївської” історії, але нові відкриття тут можуть з'явитися, очевидно, тільки за умови виявлення ряду нових фактів, нової потужної джерельної бази – скажімо, Бібліотеки Ярослава Мудрого. На жаль, багато дослідників оцінюють імовірність цієї події близькою до “0”. Тому дослідникам залишається переглядати та переосмислювати наявні джерела.

Князь Київський Володимир Великий, за словами літописців *“почав брати у визначних людей дітей й давати їх у книжну науку”*. Перші школи були утворені при кафедральних церквах, вчителями й вихователями ставало освічене духовенство. У школах вчили читати, писати й рахувати. Основними книгами в школах були богослужбні книги, найчастіше Псалтир. Порядок навчання передбачав спершу освоєння абетки, потім окремих складів, слів, надалі йшло читання

прози і поезики, в кінці переходили до вивчення граматики, вчили числа. Однак в математиці не йшли далі чотирьох арифметичних дій, які практично необхідні для лічби. Світська освіта була нижчою за релігійну, бо остання вимагала досконалого освоєння Святого Письма [1].

Саме у часи Київської України-Руси починає вивчатися інтегрована філологічна дисципліна – словесність, яка поєднувала у собі діалектику, поезику і риторіку. На думку академіка О.Р.Мазуркевича [21] і сучасного дослідника В.В.Оліфіренка [16] це була предтеча, початки методики української літератури.

Мережа шкіл княжої доби не обмежувалася Києвом, центром держави. Так відомо, що 900 р. тому Нестор-Літописець здійснив подорож до Володимира-Волинського з метою *“смотренія ради училищ і поставлення вчителів”* [2].

Основою вищої науки у ці часи на наших теренах була грецька мова, на західних українських землях вчили ще латини та німецької мови. Київський митрополит (1147-54) Климент Смолятич, талановитий письменник та філософ, писав, що в XII ст. в Україні було 300-400 вчених, які добре володіли грецькою [1]. Згодом за короля Данила Галицького при його дворі вважалося цілком нормальним знання 5-7 мов. Найвищим орієнтиром в освіті за Великокняжої України-Руси була візантійська освіта, яка спиралася на надбання багатьох поколінь і за своїм рівнем стояла чи не найвище в тогочасній Європі. Але отримати її могли лише одиниці, які досягали Царгорода.

Великий князь Київський Ярослав Мудрий вважається фундатором книжності, вченості і освіти в давній Україні-Русі. У *“Повісті минулих літ”* говориться: *“Любив Ярослав книги... Зібрав скоротисців багато, і перекладали вони із грецької на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються вірні люди і насолоджуються плодами глибокої мудрості... Велика користь від навчання книжного. Книги - мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах - бездонна глибина... У книгах - світло мудрості...”* [3].

У 1037 році заснована перша відома в нашій державі бібліотека – Бібліотека Софійського Собору або, за іншою назвою, – Бібліотека Ярослава Мудрого. За оцінками ряду дослідників вона налічувала понад 950 книг [4]. Як встановлено, більшість з них була церковними, богослужбовими. Поряд з ними в Русі-Україні поширювалися трактати з історії, філософії, права, природничих наук. Книжкові майстерні

були засновані й в інших містах Київської Русі – Новгороді Великому, Чернігові, Полоцьку. Власне, на нашу думку, можна говорити про елементи **просвіченої монархії** часів Ярослава Мудрого, які пізніше ідейно і системно розвинув Феодан Прокіпович.

За часів Київської держави особливо відомими і популярними були, по-перше, книги Святого Письма: Євангелія, Апостоли, Псалтирі. Найдавніше Остромислове Євангеліє виготовлене в 1056-57 рр. в Києві. З писань теологів найбільшою популярністю користувалися писання Іоана Златоуста. Далі треба назвати різноманітні життєписи святих, зокрема, короткі життєписи, призначені на кожний день, – “Прологи”, помісячні життєписи “Миней” та збірники життєписів святих якоїсь однієї країни – “Патерики”. Світський характер мали Збірники Святослава та збірки “золотих думок”, запозичених з різних джерел – так звані “Бджоли”, а також, почасти перекладні повісті “Варлаама і Йосафата”, “Александрія”, “Індійське царство”, “Троянська війна” та ін. [5]. Їх читали церковнослужителі, світські люди при дворі, княжі сім’ї, їх освічене оточення тощо.

Але при всьому цьому все ж українська освіта та наука тих часів, особливо природнича, була вочевидь менш розвинутою ніж європейська, зокрема, візантійська. Не досягаючи їх вершин, освічені люди Київської держави в основному займаються перекладами і вивченням відомих праць (наприклад, підручників “Фізіолог” та “Шестиднев” – з грецької). Але повних перекладів класичних грецьких, римських та ін. філософів в Україні тих часів ще не було. Зустрічаються окремі витяги, фрагменти з Платона, Арістотеля. Оригінальних досягнень у філософії за Княжої доби в Україні також невідомо, так само як і у природничих науках, а також мовознавстві. Все це вимушувало допитливих слов’ян шукати знання “на чужому полі”, вбирати його з чужих джерел. Літописець пише: *“Як бджолу бачимо, що по всіх садах і зіллях літає, з кожного з них збираючи користь, так і юнаки, що вчать філософії й хочуть увійти на висоту мудрості, всюди збирають, що краще”* [1].

Європейська орієнтація, вивчення і наслідування кращих зразків європейської науки та мистецтва – такі характерні риси освіти в Україні-Русі того часу. Саме в цьому контексті можна висунути одну, на наш погляд, цікаву і не без оригінальності гіпотезу щодо нової, як на ті часи, назви нашої землі. “Україна” (“У-країна” у варіативному перекладі : “U-land”) може бути продовженням (відбиттям)

європейської традиції – порівняймо її з європейськими назвами країн: Po-land, Eng-land, Deutsch-land, Ho-lland і т.д. (тут наведена авторська структура назв і, звичайно, підкреслена їх гіпотетична схожість).

В історії, літописанні, описовій географії спроби і успіхи вітчизняних вчених того часу були помітні. Перший літопис, його називають Найдавнішим, постав уже 1039 р., на думку І.Крип'якевича [1], при дворі київського митрополита. Він дає глибоку ретроспективу версії історії людства, починаючи від розселення народів після зруйнування Вавілонської вежі. Історія Київської держави тут виписана в роках 862-1117. Літописання продовжують ченці Печерського монастиря, Никон Великий близько 1069-1073 рр., Нестор-Літописець, який біля 1112 р. впорядкував “Повість минулих літ”, ченці Видубецького монастиря, зокрема ігумен Сильвестр біля 1116 р., а також інших монастирів [1]. Київський літопис доводить опис історичних подій до 1201 р. Своєрідним його продовженням є Галицько-Волинський літопис, який обіймає період 1205-1292 рр. Вершин історичного та поетичного викладу досягла “Повість про похід Ігоря” історична поема про похід князя Ігоря проти половців у 1185 р. Популярною була “Хроніка Даніїла Мніха до Святої Землі” - путівник до Палестини, написаний за візантійськими джерелами. Слід згадати ще багато відомих апокрифів, життєписань, поучень, де українські автори показали високий рівень освіченості, високу моральність, гуманність, потяг до знань. Згадаймо хоча б “Поученіє дітям” Володимира Мономаха, або “слово про закон і благодать” митрополита Іларіона, “Паломник” ігумена Данила і т.д.

Значного успіху було досягнуто в галузі права. З IX ст. діє “Закон руський”[4]. За Володимира Великого укладено зведення законів усного звичаєвого права “Устав землений”. У 1016 р. з’являється зведення законів “Правда Ярослава”.

Певних успіхів досягає за княжих часів і українська медицина. Слід згадати таких відомих вітчизняних лікарів того часу як Дем’ян-пресвітер і Агапіт-лічець (друга половина XI ст.). Дочка Я.Мудрого Регіна Франції Анна опрацьовує і видає першу книгу рецептів з фітотерапії [6].

*Отже, резюмуючи ці короткі тези про вітчизняну освіту і науку розгляданого періоду, треба виділити такі принципи, характерні риси освіти доби Великокняжої України-Руси. По-перше, це **відкритість до світу**, активне вбирання, запозичення і використання для освіти набутків та знань інших народів. Елементами, фактами,*

які ілюструють цю відкритість, є орієнтація в освіті на її полімовність при грецькій доміні, широка перекладацька діяльність освітніх центрів. По-друге, у вітчизняній освіті і науці того часу чітко простежується європейська орієнтація, прив'язка до християнських цінностей. По-третє, попри домінують церковного освітнього середовища простежуються і сильні компоненти світської освіти. По-четверте, слід відзначити високий рівень історико-літописної, правничої, книговидавничої справи, науки і освіти в Україні-Русі. Разом з тим, сфера природничих наук, природничого вектора освіти ще не розвинена.

2. Доба козаччини

З огляду на надзвичайно великий обсяг теми зупинимося тільки на вузлових моментах тезово.

Школи, Колегії, Академії, університети. Як витікає з досліджень І.Крип'якевича [1], спадщиною по княжій добі в Україні залишилася нижча, початкова школа. Можливо, певне відставання від Європи, де вже розвинулася система колегіумів (середніх шкіл), можна пояснити тривалою боротьбою України-Руси з монголо-татарським світом.

Реформа української школи відбулася у XVI-XVII ст. **Головною її ознакою** було виникнення та поширення в Україні колегіумів та академій і університетів. Спершу це були, головним чином, грецько-слов'янські школи, на кшталт гімназії при Успенському братстві у Львові, засновані у 1586 р. В ній панувала не “проста мова”, а “словенська”, грецька та латинська. Традиційно грецькій мові надавали особливої уваги. Вивчали вищі ступені літературної освіти: поезику та риторіку, початки математики, основи астрономії, музики, співу, малювання. Мережа колегіумів в Україні XVII ст., особливо Західній, вже досить густа – вона охоплює Перемишль, Рогатин, Галич, Городок, Комарно, Замостя, Холм, Люблін, Берестя, Пінськ, Луцьк, Кам'янець на Поділлі, Київ, Новгород-Сіверський, Віленськ, Львів пізніше Чернігів, Харків, Переяслав [8] та ін. У 1576 р. на Волині в м.Острозі князем К.Острозьким була відкрита перша вища школа в Україні – Острозька Академія. Її наукові сили були з Греції, Риму, Польщі та України.

У 1632 р. постала широко відома світової слави Києво-Могилянська Академія в Києві. П.Могила, який був основним промотором реформи вищої школи, прийняв структуру і організацію єзуїтських шкіл, які тоді стояли найвище у Європі. Навчання відбувалося в семи класах: 1.Інфіма; 2. Граматика; 3.Синтаксима;

4. Піїтика; 5. Риторика; 6 і 7 - філософія. 8 - 12 Богословські науки. В 1-3 класах вчили основ латинської мови, граматики, а після 5 кл. спудеї повинні були вільно володіти латиною аж до укладання промов і віршів. Класи філософії включали схоластичну філософію, логіку, фізику, метафізику, етику, математику, географію, дещо з наук про Землю та космос. Це по суті була вища світська освіта. З 1690 р. в Академії зорганізовано вищі богословські студії.

У 1661 р. було створено Львівський університет у складі філософського, юридичного, медичного та теологічного факультетів.

Другою ознакою реформи української освіти у XVI-XVII ст. стала її **латинізація**. Латинська мова стає в Європі мовою міжнародною, особливо в науці. Вона широко вживана в Речі Посполитій, з якою тісно пов'язана Україна. Актуальність введення латини український вчений і церковний діяч Сильвестр Косів у своєму "Екзегезисі" аргументує так: *"Яка потреба латинських шкіл у нашому народові? Передусім та, щоб нашу Русь не називали глупою Руссю. Учитесь, говорите обмовець, по-грецькому, а не по-латинському. Добра рада, але вона корисна в Греції, а не в Польщі, де латинська мова має великий ужиток. Поїде бідака русин на трибунал, на сойм, на соймик, до гроду, до земства - без латини платить вини. Бо без неї немає ні судді, ні возного, ні ума, ні посла..."* [1, с.7]. Отже, в цей час вплив грецької освіти, мови, традицій в Україні-Русі зменшується на користь впливу Західної Європи, латинізованого світу.

Третьою ознакою реформ в українській освіті доби козаччини можна вважати надзвичайну різноманітність форм та типів шкіл. Серед найбільш розповсюджених треба назвати *братські школи*, засновані релігійними та культурно-просвітницькими об'єднаннями українських міщан - "братствами". Таких шкіл в розглядуваний період донецький дослідник П.Мазур нараховує 24 [9]. Не менш розповсюдженими були й *козацькі (полкові) школи* загальним числом 25 [9] та козацькі січові школи. Їх зафіксовано, зокрема, в Стародубі, Глухові, Острозьку, Охтирці, Харкові, Ізюмі, Сумах, Чернігові, Ніжині, Ромнах, Яготині, Лубнах, Миргороді, Переяславлі, Полтаві, Черкасах, Кременчузі, Києві, Фастові, Білій Церкві, Каневі, Корсуні, Чигирині, Умані, Брацлаві, Кальнику тощо. Крім того, на Гетьманщині, Запорізькій Січі, Слобожанщині були *лірницькі (кобзарські) школи* (4), *національні школи інших народів* - вірменські (3), грецькі (2), *школи при різних релігійних общинах* - католицькі (3),

монастирські (3), кальвіністів (4), лютеран (5), василіан (7), єзуїтських колегіумів - 13 [9].

Що ж до шкіл початкового навчання, то їх статистика оцінюється такими цифрами. В 1740-1747 рр. за даними перепису населення в семи полках Гетьманщини - Ніжинському, Лубенському, Чернігівському, Переяславському, Полтавському, Прилуцькому та Миргородському було на 1099 поселень 864 початкові школи. Особливо добре справа освіти була поставлена в Ніжинському та Полтавському полках, де кількість шкіл перевищувала кількість поселень. У чотирьох полках Слобідської України було 124 початкових школи [1, 11, 12].

При цьому треба наголосити, що офіційна гетьманська влада опікувалася створенням і підтриманням освітньої системи шкільництва. Так в листі від 17 березня 1632 р. Гетьман Іван Петражицький пише: *“Яко завше з предків своїх військо запорізьке звикло чинити стараніє ... аби науки або цвічення в письмі святому ку подпорі благочестя нашого...”*[7].

Отже, освітня система України часів козаччини була багатопланою і багаторівневою, включала початкові, середні школи – колегіуми, спеціальні школи, вищі школи – академії, університети. Ця освітня система діяла ефективно, забезпечивши практично повну грамотність населення, про що, зокрема, свідчать закордонні джерела (див. “Денник” Павла Алепського) [13], а також вітчизняну вищу освіту для гетьманів, козацької старшини, українських науковців.

Четвертою ознакою, яку ми здається, виділяємо вперше для цього періоду українського науково-освітнього процесу, є активне зацікавлення точними і навіть прикладними науками. Власне тут ми ступаємо на зовсім малодосліджену територію з масою вкорінених, але вже геть застарілих стереотипів про порівняну бідність української науки і культури доби козаччини працями у сфері точних наук. І щоб їх позбутися, необхідне ґрунтовне опрацювання творчої спадщини професорів Острозької та Києво-Могилянської академії. Наведемо тільки один, але показовий, приклад. У сфері наук про землю, з гірництва, мінералогії тощо склався чіткий стереотип про практичну відсутність робіт українських авторів XVII-XVIII ст. з цієї тематики. Так, майже всі не тільки радянські, а й сучасні українські підручники і посібники з гірництва справедливо посилаються на праці основоположника російської науки Михайла Ломоносова (1711-1765), але залишають “за кадром” більш ранній доробок у цій галузі видатних

українських вчених минулого, скажімо ректора Києво-Могилянської Академії Феофана Прокоповича (1681-1736), який ще у 1705-1709 рр. читав у Могилянці лекції “про елементи”, “про землю”, цикл лекцій “про досконалі змішані неживі тіла – метали, камені та ін.”, “про корисні копалини” тощо. За свідченнями сучасних дослідників і перекладачів надбань Києво-Могилянської академії (Микола Симчич та інш.), елементи прикладних наук про Землю зустрічаються і в інших видатних могилянців, зокрема у Інокентія Гізеля. Це питання є, звичайно, предметом окремого дослідження. Тут же ми тільки означаємо проблему, зауважимо, що в царині досліджень *витоків та історії* розвитку вітчизняних *точних і прикладних наук* спостерігаємо майже вакуум. Водночас, такі велетні української наукової школи як Володимир Вернадський (1863-1945), відомий мінеролог, автор одного з найбільших у світі “мінералогічних словників” Євген Лазаренко (1912-1979), - який, до речі, у своїй праці наводить десятки і сотні старовинних українських назв мінералів, - та багато інших не могли з’явитися і сформуватися як видатні вчені без вікових вітчизняних наукових традицій в галузі точних наук.

Підручники та посібники в Україні

На початках за підручники для оволодіння грамотою служили Часослов та Псалтир. Надалі українські вчені середньовіччя створюють цілий ряд вітчизняних підручників для шкіл. Наведемо деякі приклади. В 1612 р. Львівське братство видає “Буквар язика словенського” та “часовнички шкільні”. Перший друкований слов’яно-руський “Буквар” видав у Львові (1574 і 1578 рр.) Федоров(Федорович). Герасим Смотрицький, перший ректор Острозької Академії з 1578 р., підготував “Буквар” (1578). Лаврентій Зизаній-Густановський - український педагог і поет зі Львівщини - у 1596 р. видав друком “Граматику словенську” та буквар “Наука ку читанню”. У Закарпатті у 1699 р. виходить “Буквар” Й.Клеменса. Автором “Букваря” був Ф.Прокопович. Він же написав “Первое поучение отрокам”. Ці книги багато разів перевидавалися, були поширені в ряді східнослов’янських країн.

Досить часто видавалися наукові роботи наших вчених і на міжнародному рівні. Скажімо, “Прогностик” 1483 р. Ю.Котермака-Дрогобича, ще й до сьогодні в оригіналі зберігається в бібліотеках Мюнхена й Кракова. Латиномовний курс теології в 3-х томах Ф.Прокоповича для вищих шкіл побачив світ у Кенігзберзі в 70-тих

роках XVIII ст., а в 6-ти томах - у Лейпцігу. В перекладі російською у XVIII ст. його видано в Росії.

На процес підручникотворення в усій Європі суттєвий вплив мали праці видатного чеського педагога Я.А.Коменського (1592-1670), який у своїй “Великій дидактиці” розробив гуманістичну концепцію освіти.

Підвалини до нової української літератури закладає “Історія Русів”, яка належить до елітарних текстів національної культури [18]. Сучасний дослідник В.В.Оліфіренко в своїй періодизації розвитку методики і підручникотворення в українській літературі [16] виділяє такі періоди: 1. Предтечі (XI-XVIII ст.); 2. Становлення і розвиток літератури як окремого шкільного і вузівського предмету та його методики викладання на Галичині і Наддніпрянщині у XIX - поч. XX ст.

Звичайно, якісь знахідки, відкриття в цій галузі зробити важко, але висновком узагальнюючим стан української наукової та освітньої книги є констатація її європейського визнаного рівня.

Поряд з вітчизняними у вжитку були й західноєвропейські освітні книги. У Києво-Могилянській Академії, наприклад, географію вчили з німецького підручника Гібнера.

Розвиток науки. Видатні наукові діячі

Розвиток освіти та науки в Україні йшов паралельно, взаємно обумовлюючи один одного. Україна часів козаччини була європейською країною, входила в єдиний культурний простір Європи, в якій поширювалися ідеї гуманізму. Надзвичайно чітко простежуються науково-освітні зв'язки України з університетами Лейпціга, Гейдельберга, Кенігсберга, Страсбурга, Кракова та інш. Тут вчилися й вдосконалювалися українські спудеї й професори, йшов науковий, інформаційно-книжний обмін, листування тощо. Але зоологія, фізіологія, метеорологія, науки про землю, фізика, географія, астрономія були, як і скрізь у Європі, на початковій стадії розвитку. Більш розвиненою була математика, особливо геометрія. Але оригінальних національних досліджень в галузі точних наук бракувало. З XVIII ст. активно розвивається вітчизняна геодезія [1].

Тривалий час інформація про визначних українських науковців середньовіччя практично замовчувалася, що є однією з причин невивченості цієї теми. Відчувається гострий брак досліджень у цій галузі й сьогодні, яка є благодатною нивою для аспірантів, докторантів

тощо. Подамо кілька штрихів, елементів загальної картини наукової думки України цього періоду, які повинні допомогти скласти загальне враження про науковий потенціал нашої країни в минулому.

Юрій Дрогобич (1450-1495), очевидно, перший з відомих видатних українських вчених. Доктор філософії, медицини (в титулі королівського), ректор відомого Болонського університету. Автор імовірно першої наукової друкованої книги українського автора – наукового трактату “Прогностична оцінка поточного 1483 року...”. Імовірно викладав астрономію молодому М.Коперніку в Кракові. Виходив з тези про пізнаваність світу, космосу: *“Хоч і далекі від очей простори неба, та не такі віддалені для розуму людського. Ми знаємо із наслідків про їх причини, а з цих останніх – наслідок ми пізнаєм”* (з “Прогностика...” (1483) [10]). Сприяв виходу в світ перших друкованих книг староукраїнською мовою в Кракові : “Тріодь Пісна”, “Тріодь Цвітна”, “Часословець”, “Осьмогласник”.

Павло Русин (1470-1517) – український, польський і німецький письменник і вчений, коментатор античних письменників. Здобув ступінь бакалавра в Грейсвальдському університеті в Померанії, професор Краківського університету. У польській історії літератури ототожнюється з Павлом Процлером. Крім літературних творів його авторству належить трактат, присвячений коментуванню “Парадоксів” Цицерона (рукописний фонд Вроцлавського університету).

Памво Беринда (...-1632) – український лексикограф, педагог, письменник. Створив перший український друкований тлумачний словник “Лексикон славенороський та імен толкування”.

Інокентій Гізель (1600-1683) – професор і ректор Києво-Могилянської Академії. Вперше в середньовіччі сформулював у своїх лекціях тезу про незнищенність матерії випередивши цим Лавуазьє і Ломоносова майже на сторіччя [14].

Стефан Яворський (1658-1722) – професор Києво-Могилянської Академії, філософ, теолог, автор курсу “Філософські змагання...”.

Феофан Прокопович (1681-1736) – професор і ректор Києво-Могилянської Академії. Публіцист, поет, філософ, визнаний авторитет в природничих науках. Автор концепції “просвіченого абсолютизму”, яка ним же впроваджувалася в Петровській Росії. По суті вперше саме Ф.Прокоповичем сформульована фундаментальна теза про зв’язність часу, простору і матерії, яка лежить в основі сучасної теорії відносності [15, 23]. Він же, чи не вперше в Україні, читав лекції з

основ наук про землю і гірництво, які викладені в його праці “Про досконалі змішані неживі тіла – метали, камені та інші” [15].

Дмитро Тупгало (1651-1709) – видатний агіограф, проповідник, один з найбільших у східнослов'янському світі письменників XVII-XVIII ст. [17].

Звичайно, наведений перелік далеко не є вичерпним, повним. Але дозволяє скласти певну уяву про рівень тогочасної української науки, яка головним чином була гуманітарною.

Отже, підводячи підсумок під коротким оглядом вітчизняної освіти і науки в Україні доби козаччини, треба виділити такі принципи, характерні риси: По-перше, освітня система України часів козаччини була багатоплановою і багаторівневою, включала початкові, середні школи-колегіуми, спеціальні школи, вищі школи - академії, університети. По-друге, при загальному збереженні європейської орієнтації і відкритості слід підкреслити зміщення акцентів в освіті з грецької домінанти в бік латинського світу, латинської мови як міжнародної, що розкривало нові обшири для України того періоду. По-третє, вітчизняна освітньо-наукова система середньовіччя, увібравши досвід країн Європи, створила унікальний і самобутній відкритий механізм освіти людності всієї країни, забезпечивши практично повну грамотність населення, а також умови для формування і зростання української духівничої, військової, світської, наукової еліти.

Висновки

1. Класична українська освіта має давні традиції і принципи, які сформувалися з часів Великокняжої України-Руси та розвинулися й набули нових форм за часів Козацької держави – це відкритість до світу, європейська орієнтація, прив'язка до християнських цінностей, ідеї гуманізму, домінанта гуманітарної освіти.

2. В давній Україні була створена унікальна й самобутня вітчизняна освітньо-наукова система, яка увібрала досвід країн Європи, була багатоплановою і багаторівневою, включала початкові, середні школи-колегіуми, спеціальні школи, вищі школи – академії, університети. Вона забезпечила практично повну грамотність населення країни, а також умови для формування і зростання української духівничої, військової, світської, наукової еліти.

3. На сьогоднішній день тема, означена у назві статті, вельми плідна для досліджень у різних аспектах. *По-перше*, необхідно продовжувати

пошук і переклад в сучасну українську мову наукові надбання давніх українських вчених, мислителів, вчених і професорів (лекторів) Острозької та Києво-Могилянської академій, *по-друге*, необхідні глибокі компаративні дослідження української міфології, світосприймання, світобачення з міфологією і світобаченням інших народів індоєвропейської гілки, *по-третє*, необхідним є вивчення, аналіз і видання розвідок щодо давнього технічно-технологічного досвіду і практики давніх русів-українців в локальних галузях – будівельно-архітектурного, гірничо-металургійного, ковальського, суднобудівного тощо.

Сьогодні час пошуку нових джерел, переосмислення відомих фактів і коментарів, створення нового підґрунтя для фундаментальних праць з давньої історії вітчизняної науки і освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української культури. – К.: Либідь, 1994. - 656 с.
2. Бекета Б., Краснодемський В. Музейні експонати розповідають...// Голос України. - № 244, 19.12.98. - С.8.
3. Повесть временних літ// Вітчизна. № 3, 1980. - С. 21-91.
4. Ukraine. A Concise Encyclopaedia. V. 1-2. Toronto. 1988.
5. Радзикович В. Історія української літератури. - Нью Йорк. - 1987. - 160 с.
6. Білецький В.С.Формування сучасної української еліти // Схід. - № 3. - 1995. - С.21-25.
7. Жуковський А. Петро Могила. К: Мистецтво. 1997. - 304 с.
8. Довідник з історії України. Т.ІІ. - К: Генеза. - 1995. - 435 с.
9. Мазур П. Отчі світильники. - Донецьк: Український культурологічний Центр. - 1998. - 104 С.
10. Ісасевич Я. Юрій Дрогобич. - К: Молодь. - 1972. - 122 с.
11. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.2. К: Глобус. - 1991. С. 210-211.
12. Отієнко І. Українська культура. К: Абрис. 1990. - С. 169-170.
13. Січинський В. Чужинці про Україну. - Львів: Світ. - С.27.
14. Компан О. Під опікою Кліо // Вітчизна. - № 6. - 1981. - С. 171- 178.
15. Прокопович Ф. Філософські твори. I-III т. - К.: Наукова думка. - 1979.
16. Оліфіренко В. Підручник з української літератури: історія і теорія. – Донецьк: Східний видавничий дім. 2003. – 324 с.

17. Соболев В. Пам'ятна книга Дмитра Туптала. – Варшава: Варшавський університет. – 2004. – 217 с.
18. Бердник О. “Історія русовъ” як метатекст. – Донецьк: Донецький національний університет. – 2002. – 176 с.
19. Соболев В. 12 подорожей в країну давнього письменства. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2003. – 156 с.
20. Соболев В. 3 глибини віків (вивчення давньої української літератури в школі). – К.: Зодіак-ЕКО. – 1995. – 192 с.
21. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури. К.: Рад. школа, 1961. – 376 с.
22. Павличко Дмитро. Проглас. К. 2003.
23. Білецький В.С. Українська національна еліта XVII-XVIII ст.: Феофан Прокопович // Схід. - № 9-10(18-17). - 1997. - С.53-56.
24. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні X-XVIII ст. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 188 с.
25. Коновець О. Розвиток природничих і технічних знань в Україні (від найдавніших часів до XVI ст.) // Праці Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. IV Студії з поля історії української науки і техніки. – Львів. – 2000. – С. 19- 38.

ББК 83.70

***Володимир ФЕДЧИК,**
старший викладач кафедри
українознавства Донецького державного
університету управління*

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ НАРОЩУВАНОЇ ПРОБЛЕМНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ РИТОРИКИ

Специфіка викладання риторики в управлінському вузі виявляється передусім у тому, що подання предмета здійснюється у вигляді послідовного викладу основних питань (навчання малими порціями програмного матеріалу, а не шляхом його ланцюгово-спіралеподібного подання). Причому особлива роль в організації навчального процесу відводиться самостійній, позааудиторній роботі студентів [2; 3; 4], яка більшою мірою сприяє індивідуалізації